

BREVIARIS

Sobre la traducció

Paul Ricoeur

PUV

BREVIARIS

XIII

Sobre la traducció

Paul Ricoeur

Traducció i introducció
de Guillem Calaforra

PUV

Títol original: *Sur la traduction*

© Bayard, 2004

© de la traducció: Guillem Calaforra

© d'aquesta edició: Universitat de València

Maig 2008

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques, 13 - 46010 València

Disseny de la col·lecció: Enric Solbes

Maquetació: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 978-84-370-7101-5

Dipòsit legal: V-2410-2008

Impressió: Guada Impressors, SL

ÍNDEX

Introducció

7

Repte i felicitat de la traducció

19

El paradigma de la traducció

31

Un «passatge»: traduir allò intraduïble

59

Introducció

Sobre la traducció recull tres textos tardans de Paul Ricoeur (1913-2005): «Repte i felicitat de la traducció» (una conferència feta a l'Institut Històric Alemany en 1997), «El paradigma de la traducció» (llició inaugural a la Facultat de Teologia Protestant de París, 1998) i l'assaig «Un “passatge”: traduir allò intraduïble», publicat per primera vegada en aquest volum. Tres escrits, doncs, aparentment circumstancials i perifèrics respecte dels temes fonamentals de l'obra de Ricoeur. Tres textos, d'altra banda, que es complementen, i que comparteixen determinades isotopies que veurem de seguida.

La dedicació de Ricoeur a la reflexió sobre el món de la traducció no és de cap manera un capritx d'última hora. La seua tesina va ser, precisament, una traducció comentada d'*Ideen I* de Husserl; Ricoeur la va redactar entre 1940 i 1945, mentre s'estava presoner a Gross-Born i Arnswalde (Pomerània), i la publicà en 1950. La traducció, doncs, es troba a la base mateixa dels inicis de la seua carrera acadèmica. Motiu suficient perquè diguem, amb una punta d'exageració, que una de les seues facetes era la de filòsof traductor de filosofia. Des d'aquest punt

de vista, Ricoeur no entraria del tot en cap de les dues categories que distingia Antoine Berman en *L'Épreuve de l'étranger*: d'una banda els traductors, que no solen teoritzar sobre el seu ofici; de l'altra, els teòrics sobre la traducció, que poques vegades són traductors ells mateixos. Hi ha excepcions, no cal ni dir-ho.

Berman és, precisament, una de les presències poderoses i constants d'aquests assaigs, juntament amb Walter Benjamin i George Steiner. El llibre que acabem d'esmentar, un impressionant treball sobre la traducció en els romàntics alemanys, hi és objecte d'advocació explícita, i inspira uns quants passatges de la reflexió de Ricoeur. Tampoc no és casual. En aquell llibre, Berman afirma que la traducció exigeix una ètica i una analítica, i no deixa de ser curiós que invoque dos conceptes que tenen un vincle molt íntim (ni que siga metafòric, etimològic o d'analogia) respecte de dos dels interessos teòrics clàssics de Ricoeur: l'ètica i la filosofia analítica.

Els textos que el lector trobarà tot seguit també reflecteixen altres línies importants en l'obra de l'autor. Posem-ne alguns exemples. Ricoeur és conegut com a pensador protestant o, tal com ell preferia presentar-se a si mateix, com «un cristià filòsof». No caldrà dir que el

cristianisme i el camp de la traducció s'intersecten en un àmbit elemental, el del Llibre (i la història de les seues traduccions) i, més en concret, el mite de Babel, nucli i motor de l'inexhaurible assaig de Steiner titulat, precisament, *After Babel*. Doncs bé, en el discurs de Ricoeur sobre la traducció apareixen en un lloc destacat la Bíblia (la dels Cinquanta, la de sant Jeroni, la de Luter) i la historieta babèlica. El tema de les traduccions de la Bíblia hi funciona com un exemple del dilema entre la literalitat i l'apropiació per part de les llengües que acullen el text. D'altra banda, Ricoeur interpreta el mite babèlic com el punt de partida d'un projecte ètic fonamental, l'imperatiu d'aprendre la llengua de l'altre si es vol fer possible la comunicació entre els éssers humans tot respectant-los en la seua alteritat.

Si constatarem que la teoria de la traducció és, també i sobretot, una teoria del llenguatge humà en ús, potser estariem abusant de les obvietats. Però és una observació rellevant respecte de *Sobre la traducció*, si tenim en compte que Ricoeur va ser l'introduïdor –o un dels principals impulsors– a França de la filosofia analítica del llenguatge. No és que el nostre autor hi aplique el mètode analític a la reflexió sobre la traducció, certament –Ricoeur no era

home de sistemes, i menys encara d'un sistema filosòfic, sinó més aviat una mena d'eclèctic amb predilecció per la fenomenologia i per l'hermenèutica. L'interès per l'escola analítica és un element més de la seua atracció pel llenguatge com a problema filosòfic, i la reflexió sobre la traducció en forma part de manera directa. En «El paradigma de la traducció», una al·lusió a Donald Davidson introdueix l'aporia de la impossibilitat teòrica / realitat fàctica de la traducció. Ja en la conferència anterior, Ricoeur s'havia fet fort en la idea de Quine segons la qual entre l'original i la traducció no hi ha cap *tertium quid* que faça de vara de mesura pel que fa a la correspondència entre ambdós textos: no hi ha cap text «ideal» (referència platònica explícita) que reculla el sentit que ha de passar de l'original a la traducció, i que serveixa com a base de la comparació entre l'un i l'altra. La idea reapareix en les altres dues reflexions que formen el llibre. Coherent amb la seua trajectòria, Ricoeur aprofita les idees que li ofereixen les diverses teories que domina.

La traductologia és, doncs, un àmbit on convergeixen diversos interessos intel·lectuals de Ricoeur, de l'ètica a la teoria analítica, de la teologia a l'hermenèutica. I la fenomenologia, és clar: què és la tasca del traductor, sinó

una experiència i un contingut de consciència a la recerca de la seua pròpia teoria? Fins i tot la psicoanàlisi hi té alguna cosa a dir, ni que siga per la via d'un ús figurat d'alguns dels seus conceptes. La qual cosa no deixa de ser curiosa, al seu torn, perquè ja en Freud es tracta de metàfores «de primer nivell», i Ricoeur les carrega encara d'una altra capa semàntica apropiada per al tema que l'interessa: els conceptes de «treball del dol» [*Trauerarbeit*] i «treball del record» [*Erinnerungsarbeit*] tenen un ús destacat en *Sobre la traducció*. Si Freud agafava el concepte de «dol» com a ritual i el convertia en una manera de llepar-se les ferides i actuar sobre els propis records, Ricoeur converteix el «treball del dol» en la renúncia conscient a la traducció perfecta, de la banda del traductor. Justament per la mateixa època en què va fer aquests textos, Ricoeur va publicar *La mémoire, l'histoire, l'oubli* (2000), on afirmava que per a Freud el treball del dol, centre i nucli de la psicoanàlisi, «és el cost del treball del record; però el treball del record és el benefici del treball del dol». En el món de la traducció, el «treball del record» es xifra en la «resistència» (un altre terme psicoanalític!) respecte de la feina del traductor: és com un part, diu Ricoeur, en què les resistències vénen tant de la sacralització de la

llengua materna del traductor com de les àrees d'intraduïbilitat que la llengua d'origen pretén imposar-li.

Steiner obria el capítol IV d'*After Babel* amb una síntesi telegràfica de la història de les teories sobre la traducció, des de Ciceró fins a l'actualitat (la de fa trenta anys, ai las!). I no deixa de cridar l'atenció que als dos extrems de la història que ell esbossava hi hagués uns altres dos extrems, precisament: d'una banda, el del *non verbum pro verbo* –il·lustre origen del descrèdit de la literalitat–, i de l'altra el del Hölderlin reivindicat per un Walter Benjamin «redescobert» a principis dels anys 1960 –el que reivindica la «lletra» per damunt del «sentit», i la necessitat d'infligir a la llengua d'arribada les violències que imposa l'original. Una llarga història, doncs, la dels típics dilemes *traïció / fidelitat*, i *lletra / sentit* (o *lletra / esperit*). Una història que probablement reflecteix un problema universal, o que almenys ho és per a tots els moments i contextos en què l'ofici de traductor ha esdevingut autoconscient –la història semítica dels Hunayn ibn Ishāq i Xemu'el ibn Tibbon, pels volts del segle XII, ho exemplifica tant com la dualitat escolàstica *ad verbum / ad sensum*. Davant aquests dilemes, i tal com és habitual en ell, Ricoeur opta per una

posició moderada i discreta. Steiner i la seua tesi segons la qual «entendre és traduir» (títol del primer capítol d'*After Babel*) li semblen d'una radicalitat excessiva; a ell, l'atrau més la reflexió benjaminiana sobre la traducció com a portadora d'un «eco messiànic» del «llenguatge pur». Per a Benjamin, «la tasca del traductor consisteix a rescatar en la pròpia llengua el llenguatge pur desterrat en la llengua estrangera i a alliberar, en l'adaptació, la llengua captiva en l'obra» («La tasca del traductor», trad. de Marc Jiménez). Ricoeur hi està d'acord, però amb el benentès que el treball del dol ens ha de fer conscients tothora de la impossibilitat de rescatar aquest «llenguatge pur», que no és ni el de l'original ni menys encara el de la traducció. Per al nostre autor, la traducció seria més o menys com un inevitable i necessari treball de Sísif, un repte que sens dubte és l'origen de disgustos i de felicitats, però que per definició mai no arriba al seu objectiu. Hi ha, és cert, el desig –la «pulsió»: més psicoanàlisi!– de traduir, però el seu resultat sempre és una satisfacció incompleta, perquè no existeix la traducció perfecta. La insistència a fer noves traduccions de textos ja traduïts, especialment visible en el cas dels clàssics universals, n'és un símptoma i una conseqüència. Només els perfectes

políglots poden explicar-nos, als pobres aficionats que som la majoria, per què una traducció és bona o dolenta, o com ha estat feta, o per què calia fer-ne una de nova. O, si voleu: la millor manera de criticar una traducció és, ens diu Ricoeur, fer-ne una de nova. La traducció que va fer Sagarra de la Divina Comèdia conté també una reflexió tàcita sobre la d'Andreu Febrer, de la mateixa manera que la traducció de Joan F. Mira ens «parla», i de manera ben eloqüent, sobre les que la van precedir. Totes elles ens deixen entreveure una força subterrània (la pulsio, el desig, el poder reordenador i mediador del traductor sobre les dues llengües i sobre els dos textos en joc), però també una impotència (la de la pretensió etnocèntrica d'autosuficiència de tota comunitat lingüística, a la recerca de les versions definitives, perfectes, en el seu idioma propi).

No és debades que Ricoeur es fa ressò del títol de la intervenció de Davidson sobre la interpretació, «Hard in Theory, Easy in Practice», i l'aplica a la traducció. En *Sobre la traducció* resumeix els motius d'aquesta paradoxa: si acceptem les idees del relativisme lingüístic, la traducció és impossible; en canvi, si les llengües no són incommensurables entre elles, llavors és perquè a la base de tots els idiomes

hi ha una «llengua original» o un fons comú i universal. I aquesta segona part de la paradoxa tampoc no ha arribat gaire lluny. Semblen haver fracassat les recerques orientades cap a la llengua prístina, però també l'ambició generativista de reconstruir la gramàtica universal, per no dir res de les fantasies de construir un idioma artificial i perfecte, desproveït tant de qualsevol determinació cultural i comunitària com de les «excentricitats» de les llengües naturals a l'hora de segmentar el món real. La fascinació davant aquest atzucac –la traducció és teòricament impossible, però és un fet real–, Ricoeur la comparteix amb Steiner. (Només que aquest darrer s'hi recrea amb fruïció, cosa que explica per què torna una vegada i una altra a reflexionar sobre les matemàtiques i sobre la música.) Ricoeur, amb un punt d'ironia tan refinada com implícita, sembla insinuar una paràfrasi de Montesquieu: *Comment peut-on traduire?*

Com s'ho fan, els traductors? –ens demana Ricoeur. Arribats en aquest punt, el lector ja deu haver-se adonat que la seua és una proposta a cavall entre la resignació estoica i l'optimisme circumspecte: la traducció perfecta només és un ideal al qual no s'arriba mai; la dialèctica entre la fidelitat i la traïció ens acom-

panya permanentment; la nostra aspiració ha de ser la d'una correspondència entre original i traducció, però sense identitat entre ambdós textos. Al capdavant, i aparentment sense que l'autor ho faça de manera deliberada, la seua meditació sobre l'ofici del traductor ens transmet ecos d'alguns temes fonamentals en la seua filosofia: la interpretació, l'alteritat, la identitat, el reconeixement. En efecte, resulta difícil de llegir aquestes conferències sense recordar constantment *De l'interprétation* (1965), *Soi-même comme un autre* (1990) o *Parcours de la reconnaissance* (2004). Ni que només siga a tall de metàfora, novament. Ricoeur planteja el problema de la relació entre l'original i la traducció com una qüestió en què les categories fonamentals són les d'identitat i diferència. El procés de traducció, ¿no demana també una feina, prèvia i simultània, d'interpretació? El nostre autor fins i tot ens dona les claus de com funciona aquest mecanisme hermenèutic: no va de la paraula al text, diu ell, sinó que comença amb un profund coneixement de les entranyes de la cultura a què pertany el text original, passa tot seguit per una adequada comprensió del text i va a parar als mots, primerament tots un per un, i finalment els mots clau, que sovint són el complexíssim re-

sultat destil·lat a partir de molts textos, d'anys i anys acumulant connotacions, de la història i la vida mateixa de tota una comunitat lingüística. Ricoeur està pensant, òbviament, en la traducció filosòfica i en els maldecaps que hi donen determinats conceptes; els seus exemples són ben representatius de la problemàtica dels *Grundwörter: Vorstellung* (Schopenhauer, per exemple), *Aufhebung* (Hegel), *Dasein* o *Ereignis* (Heidegger), etc. (els deixem deliberadament sense traduir...). ¿No és això un treball d'interpretació, també? Més encara: la voluntat del traductor, en última instància, ¿no és que el text original es reconega en el text traduït? ¿No deu ser que la diferència entre l'original i la traducció, l'alteritat que les separa, alhora s'imbrica amb l'equivalència de sentit que els uneix? I ¿no és aquesta, precisament, una bona definició de l'adequació o, si es vol, una forma d'identitat?

Traduir un text sobre la traducció no deixa de ser una experiència ben curiosa, com una mena de joc d'espills divuitesc, com sentir la severa admonició d'una veu que tothora et parla sobre el que li estàs fent, a ella, i precisament *in fieri*. Les reflexions de Ricoeur produeixen aquest efecte amb una insistència tenaç. Per sort, per al lector això té poca importància,

o no gens. Després de llegir *Sobre la traducció*, hom es queda amb la impressió que Ricoeur, amb tota la raó del món, deixa la tasca de la traducció al seu lliure albir, indefensa en un territori ple de risc, entre les diverses Escil·les i Caribdis de les oposicions binàries que analitza. La fidelitat i la traïció, el sentit i la lletra, han estat objecte de debat des que les persones van començar a reflexionar sobre la traducció, i continuaran sent-ho mentre hi haurà traduccions. O, el que és el mateix, mentre hi haurà necessitats de comunicació. Algú dirà que és una lliçó ben elemental, però potser convindria mirar-s'ho amb més calma, abans de proferir un judici tan sever. Aquest llibret és una agradable invitació a reflexionar-hi.

GUILLEM CALAFORRA
Benaguasil, juliol de 2007

ISBN 978-84-370-7101-5

9 788437 071015

BREVIARIS

13